

Ki volt a súnemi Abiság? A görög szöveghagyomány bizonyágtétele

Számomra nagy öröm, ha Szécsi Józsefet köszönhetem. Ennek oka nem csak az a szívélyes barátság, amivel megajándékozott, hanem az a zsigerekig ható meggyőződés, amit – úgy látom – mindketten osztunk: szakmánk (teológia, szűkebb területén a bibliatudomány és a hebraisztika) nem olyan tudomány, ahol egyik percről a másikra születnének a nagy fölfedezések. Ellenkezőleg: hosszú évtizedek műhelymunkája hoz majd talán apró előrelépést az évezredek tudománytörténetben! S itt szeretném elismerésemet is kifejezésre juttatni azért a szívós és fáradhatatlan munkáért, amit Szécsi József hosszú évek óta a Keresztény-Zsidó Társaság főtítkáráként végez, s köszönetet mondani, ha ebben a munkában több ízben nekem is rész jutott. Kívánom, hogy az Örökkévaló hosszú ideig tartsa meg őt körünkben, s minél tovább folytassa ezt a szolgálatát. Az alábbi tanulmány egy hasonló közös munkából nőtt ki – talán ezzel tudom a leginkább dokumentálni mind az együttműködés hasznosságát, mind pedig személyes elkötelezettségemet az Ünnepelet mellett.

Az 1Kir 1,1-4 olvasata nem minden pikantéria nélkül való, és már ha csak a héber szöveg értelmét nézzük is, elég sok kérdést vet föl. A szöveg mondanivalója ugyan egyértelmű: adva van egy öreg ember, aki ezúttal Izrael királya, Dávid, akinek – ma így mondanánk – agkori vérkeringés-zavara lehetett, hiszen még ruhába tekerve is állandóan fázott. A gondot úgy oldották meg, hogy egy fiatal lány, a súnemi Abiság melegítette föl őt, de a szöveg egyértelműen mondja, hogy szexuális kapcsolat nem volt közöttük. Ha tisztán az élettani folyamatokra koncentrálunk, úgy ez talán egy fölösleges megjegyzés is. – Mindezzel azonban van egy kis baj! Hiszen ez a vers egy elaggott Dávid képét vetíti elénk, akiről joggal az a benyomásunk, hogy a végelgyengülés közelében van – nincs is okunk föltételezni, hogy Dávid más betegségben hunyt volna el! A baj inkább ott van, hogy mindez sehogyan se akar beleilleni abba a képbe, amit aztán az 5. verstől kezdve olvasunk a trónutódlás körülményeiről. Ott ui. azt látjuk, hogy a jog szerinti trónörökös, Adónijjá, már készpénznek veszi, hogy ő lesz a király – ám ekkor Nátán próféta és Betsabé anyakirályné is belép a képbe, és elintézik Dávidnál, hogy Salamont jelölje ki utódául. S most jön az érdekes része: Dávid beleegyezik, kihirdeteti akaratát, amire az ellenpárt (Adónijjá, Ebjátár és Jóáb) teljesen leteszi a fegyvert, és még csak meg se próbál ellenállni – nyilván azért, mert tudja, hogy semmi esélye sincs! Itt viszont nem egy elaggott Dávid képe van előttünk, hanem egy teljhatalmú uralkodóé, akinek még csak nem is kell használnia a fegyverét, elég ha szól; szava automatikusan érvényes lesz. Öreg lehet Dávid, de elaggott semmiképpen! Ez esetben viszont nagyon fontos az a megjegyzés, amiről irodalomkritikusok rendre megjegyzik, hogy szekunder kiegészítés, miszerint Dávid nem „élt Abisággal”, tehát nem volt köztük szexuális kapcsolat. – A megoldásra az a javaslat született, hogy talán az egész 1Kir 1,1-4 később került a szövegbe, s célja az, hogy megmagyarázza: miért volt véres a trónváltás Dávid után.¹ Ha azt

¹ Az 1Kir 1–2 rendkívül összetett egység, amit sokszor tárgyalt a szaktudomány. Magyarul ismerttem az álláspontokat cikkemben: Dávid trónutódlásának története – létezik (in: *Az Ószövetség varázsa*, Kréné 3, Budapest: Új Mandátum, 2004, 145-179), további irodalmi eligazítással. Most itt csupán annyit, hogy valószínűleg a véres trónváltás magyarázatául (és talán Salamon rokongyilkosságának mentegetéséül) iktatták be az 1,1-4 verseket egy már korábban meglévő elbeszélésbe. Ennek az az értelme, hogy magyarázza: miért nem ment simán Salamon trónra lépésre, jöllehet Dávid őt akarta utódául. Ebben a szövegben még nem szerepelt azonban a *szókenet* szó, hanem csak az, hogy egy fiatal lány szolgálta Dávidot, de ez a lány nem volt Dávid felesége. – Ha figyelmesen elolvassuk, úgy 2. és 4. versben is a szövegösszefüggés zavarása nélkül kiemelhető (2. vers: „és őt ápolja”, ill. 4. vers: „ő ápolta” – mindkét esetben a *watt^ehi ló szókenet* héber fordulata áll az eredetiben). Mivel ettől eltekintve a szöveg igen egyértelműen mondja, hogy szolgálóról és nem hivatalos személyről van szó, nagy a valószínűsége annak, hogy a kiegészítés éppen azért került bele a szövegállományba, hogy az 1Kir 2,13kk elbeszélése (ahol Adónijjá Betsabétól megkéri Abiság kezét) félreértést is tartalmazzon: trónigényt jelentett be Adónijjá. Röviden: a *szókenet* szó nem is szekunder, hanem terciér kiegészítés!

a képet vetítjük az olvasó elé, hogy Dávid már elaggott és cselekvőképtelen, akkor ez Salamon későbbi véres tetteit talán indokoltnak állíthatja be. Akárhogy is legyen: Az 1Kir 1,5kk nem így tudja!

Hogy azért még ennél is bonyolultabb legyen a dolog: a súnemi Abiság még egyszer előfordul a trónutódlás történetében, az 1Kir 2,13kk-ben. Az olvasó nem is tudja, hogy mire gondoljon: itt Adónijjá Betsabé közbenjárását kéri ahhoz, hogy feleségül vehesse Abiságot, mert (úgymond) szerelmes lett belé. Mármint ha Dávid tényleg nem érintette Abiságot, akkor végső soron miért ne? Ha azonban szexuálisan is élt vele, tehát feleségeinek egyike volt, akkor ez a kérés már többet is jelent, hiszen az öreg király volt feleségét elvenni annyit jelentett, mint örökébe lépni. Elképzelni se tudjuk, mit gondolt minderről Betsabé; nincs kizárva, hogy ő is ugyanúgy gondolta, mint Salamon: itt a jó alkalom, hogy megszabaduljunk egy lehetséges trónkövetelőtől, de lehet, hogy teljes jóhiszeműséggel járt el, amikor jelentette az esetet Salamonnak (végső soron erre kérték). Így vagy úgy, a súnemi Abiság Adónijjának életébe került – ez pedig egy olyan értelmezése az 1Kir 1,1-4 szakaszának, hogy a 4b verstől eltekintünk. Hogy Salamon helyesen értelmezte a tényállást, vagy érdekében állt direkt félreérteni a dolgot, azt már soha nem fogjuk megtudni!

Ki volt hát a súnemi Abiság? Ha Dávid felesége (nyilván nem főfelesége, de egyike a feleségek közül), akkor jogos Adónijjá halála, ha csak egy szolgál, akkor viszont nem. A héber szöveg egy olyan szót használ erre, ami sajnos nem dönti el a kérdést: *szókenet*. A héber szóhasználat ugyan egyértelműen szolgát jelentene, de sajnos tudjuk, hogy nem a teljes nyelv maradt ránk, hanem annak csak egy szelete; az összehasonlító sémi nyelvészet azonban inkább egy hivatalos betöltő személyt szokott így jelölni: He/she in charge.² Egyre izgatottabban tesszük fel a kérdést: ki lehetett ez a személy, akitől még Dávid halála után is oly sok függött? Volt valami hivatalos funkciója is, vagy csak ápolónőként működött?³ A

² Az Ézs 22,15-ben Sebna esetében olvassuk ezt a szót, s nyilván egy hivatalos jelent a *szókén*. Míg ez esetben a királyi palota előljárójáról van szó, egy korabeli (Kr.e. VIII. századi) föníciai felirat hasonlóképpen egy város előljárójáról beszél, akit Hiram bízott meg – nyilván Hiram szolgája a város helytartója. Ennek megfelelően látjuk J. Hoftijzer és K. Jongeling szótárában a „governor” és a „prefect” jelentéseket (D. J. A. Clines nagyszótára szerint (*Dictionary of Classical Hebrew*, VI. kötet, Sheffield: Phoenix Press, 2011, 157. lap) a *szókenet* szó jelentése: „nurse” – hacsak nem az általa felvett másik szákan igével áll rokonságban, amelynek egyszeri előfordulását a Zsolt 139,3-ban találhatjuk. *kol-d^erákaj hiszkantá* = minden utamat te irányítod (protestáns új fordítás szerint: gondod van minden utamra). Ez esetben az ige jelentése Clines szerint: „rule”. Ez a nagyszótár tizenkét (!) különböző *szákan* igét feltételez, ami viszont inkább valószínűtlennek tűnik; inkább azt feltételezhetjük, hogy ugyanazon igének többfajta használatával van dolgunk. Dávid trónutódlása történetének kiértékelése szempontjából talán leegyszerűsíthető ez a szemantikai kérdés: háziszolga vagy hivatalos személy az a fiatal lány, akit Dávid szolgálatára kirendeltek? Adónijjá számára ugyanis ez élet és halál kérdése volt.

Talán kissé egyszerűbb, s ezért kézzel foghatóbb az anyag Gesenius új szótárában (*Wilhelm Gesenius Hebräisches und aramäisches Wörterbuch über das Alte Testament*, 18. Auflage, begonnen von R. Meyer, bearbeitet und herausgegeben von H. Donner, IV. kötet, Berlin/Heidelberg/New York: Springer, 2007, 887. lap), amely három *szákan* gyökeret feltételez. Az első természetesen egy ókánaáni gyökér, amely a „hasznosnak lenni” átfogó értelemmel bír; ettől eltér a Préd 10,9-ben előforduló szó: itt a „veszélyeztetni” jelentést láthatjuk hífilben („aki fát hasogat, veszedelemben forog”). Természetesen e kettőnek semmi köze az Ézs 40,20-ban szereplő *m^eszukkán* szóhoz, ami egy számunkra ismeretlen fafajtát jelent – ebből faragták a bálványszobrokat. Ami magát a *szókén* és *szókenet* szavakat illeti, a szótár lehetségesnek tartja, hogy a *szágán* vagy *szegen* szóval függ össze, ami többes számban sokszor szerepel Ézsaiás, Ezékiel, Ezékiel, ill. Ezsd-Neh könyveiben, s általában előkelőket, vagy valamilyen királyi megbízottakat jelent.

³ Az újabb kommentárok között éppen ebben a kérdésben van ellentmondás. M. J. Mulder, *1 Kings* (HCOT), Leuven: Peeters, 1998, 34 lapján határozottan azt a véleményt olvassuk, hogy Abiság nem csak hogy hivatalos személy volt, de az anyakirálynő funkcióit vette át: „In certain ways the girl had to take the place of the old queen, especially in those matters in which Bathsheba no longer had the resources to meet the demands made on a queen at that time.” – Mulder korrekt, hiszen idézi Josephus Flavius (Ant. VIII. 343) véleményét is, ami ennek épp az ellenkezője: csak orvosi szempontokból rendelték Abiságot Dávid mellé. Ezzel együtt azt kell mondjuk,

héber szöveg összefüggése is furcsa, hiszen a szolgák szavait felszólító értelmű perfectummal írja le az elbeszélés, de amikor a szókenet szó következik, hirtelen vált szintén felszólító értelmű imperfectumra.

וְעַמְדָהּ לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ וְתִהְיֶה-לּוֹ סִכְנֶת וְשִׁכְבָּהּ בְּחִיקָהּ

Sokan gondolják úgy (és talán nem minden ok nélkül), hogy ez a félmondat: „legyen neki (Abiság) szókenet-ül” – ez nem tartozik az eredeti elbeszélés részébe, és éppen az a célja, hogy Salamon döntését igazolja: joggal ítélte halálra féltestvérét, hiszen Abiság kezének megkérésével tényleg trónigényt jelentett be.

Ha valakit esetleg ez a nézet meggyőzne, akkor érezze magát megerősítve: a legrégebbi görög fordításból tényleg hiányzik ennek a három szónak a fordítása, ami azt sugallja, hogy éppen a hivatal megjelölése talán nem eredeti az 1Kir 1,2-ben. Mindez megerősítheti bennünk azt az érzést, hogy talán későbbi a szókenet szó beiktatása – végső soron egy olyan időről beszélünk még, amikor a változtatásokat ki lehetett eszközölni a szövegen belül! A LXX szövegében azonban már megtalálható szépen a szókenet szó görög fordítása: hasonlóan a héber participiális alakhoz itt is egy participiumot találunk: *thalpousza*.

καὶ παραστήσεται τῷ βασιλεῖ καὶ ἔσται αὐτὸν θάλπουσα καὶ κοιμηθήσεται μετ' αὐτοῦ

Zseniális fordítás! A *thalpó* szóról megjegyzi W. Bauer szótára, hogy tulajdonképpen jelentése a „felmelegíteni”, de leginkább családon belüli ápolásra, gondozásra alkalmazzák: ahogy egy feleség gondozza gyermekeit – vagy a férjét!⁴ Ez utóbbi értelemben Jézus Krisztusra vonatkoztatva látjuk ezt az igét az Ef 5,29-ben is! Azt kell mondjuk tehát, hogy ez a fordítás egészen közel állt ahhoz a kiegészítéshez, amelyik beiktatta az említett három szót, és éppen úgy játszik a szolgálat ill. a hitvesi köteleesség gondolatával, mint a szókenet – és hogy ez a szándék, az nyilvánvaló, hiszen egyébként a szókenet „melegítést” nem jelenthetne! Ezt az értelmet nyilván az ezt követő versekből olvassa ki a fordító. Vessünk egy oldalpillantást azonban a többi fordításra is: a Vulgata szerint a „virgo” legyen a király mellett és „foveat eum” – melegítse őt. Egészen nyilvánvalóan a Septuaginta zsenialitását ismerhetjük fel, megerősítve, hogy a szókenet a melegítéssel nem fordítható, viszont a „fovere gremio” = ölében, magyarul keblén melenget kifejezetten családi, sőt hitvestársi gyengédséget jelenthet. Mindez úgy tűnik, még a Kr.e. II. század egyik interpretációs lehetőségére megy vissza! A *punctum saliens* itt egészen nyilvánvalóan a tágabb összefüggés, nevezetesen Dávid fázóssága idős korában, amit egyébként a 2. vers vége tematizál: legyen melege Dávidnak (*ham*).

וְחָם לְאֵדְנֵי הַמֶּלֶךְ

καὶ θερμανθήσεται ὁ κύριος ἡμῶν ὁ βασιλεὺς

Az ige ugyan jelenthetne szexuális értelmű melegséget is héberül, az összefüggés azonban itt egészen nyilvánvalóan technikai jellegű – és ezt tökéletesen adja vissza a görög és a latin fordítás is (a *thermainó* és a „cafacere” ige nem jelenthet mást). Mi van azonban a *sakab*,

hogy a későbbi versekben Betsabé sem tűnik elaggott asszonyságnak, hanem igenis aktív, s Nátánnal együtt döntő szerepet visz a királyfiak vitájában!

Ezzel szemben M. Cogan, *I Kings* (AB), New York et al.: Doubleday, 2000, 156. lapján ennek ellene mond – igaz, az ő véleménye se teljesen konzisztens. Utal arra, hogy a szókenet szó rokon az akkád *saknu* = „governor” szóval, majd hozzáfűzi: „There is not the slightest hint that she was the king’s concubine, not even in I Kgs 2:22... or that the maid was meant to obtain ‘a high position at court’, replacing the old queen (so Mulder). Even less likely is that she was destined to run the royal harem”.

Néhány régebbi kommentárt is segítségül hívtunk, de érdekes, hogy ők nem érzékelik a problémát: S. J. DeVries, *I Kings* (WBC), Waco: Word Books, 1985; A. G. Auld, *I & II Kings*, Louisville/London: Westminster/J. Knox Press, 1986; R. Nelson, *First & Second Kings* (Interpretation), Louisville: J. Knox Press, 1987; V. Fritz, *1 & 2 Kings* (Continental Commentaries), Minneapolis: Fortress Press, 2003.

⁴ W. Bauer, *Griechisch-Deutsches Wörterbuch*, 6., völlig neu bearbeitete Auflage von Kurt Aland und Barbara Aland, Berlin/New York: W. de Gruyter, 1988, 712. hasáb: „eigtl. erwärmen”, „übertr. hegen u. pflegen” – például egy várost ápolni.

valakivel együtt feküdni igével, ami magyarul meglehetősen kétértelmű? Héberül azonban a „lefeküdni” inkább a „meghalni” igével asszociálható, nem mással. Tökéletes a két klasszikus nyelv fordítása: sem a *koimaó*, sem pedig a „dormire” ige nem enged másra következtetni, mint amit a héber mond! Nincs szóm intim kapcsolatról, csupán egy öreg ember ápolásáról. Úgy tűnik tehát, hogy a görög szöveghagyomány interpretáció-vonala csupán és kizárólag a *szókenet* szó értelmezésénél gondolkozott el azon, hogy esetleg ez a fiatal lány nem véletlenül kap olyan minősítést (amint láttuk: utólagos kiegészítésként), ami még azt a magyarázatot is lehetővé teszi, hogy Dávid legfiatalabb feleségét tisztelhetjük benne. Ha ez így van, akkor Salamon ítélete, ami Adónijjá számára a halált jelentette, korrekt volt...

Az arám fordítás, a Targum először nem akarja észrevenni, hogy itt valami kétértelműség van: még csak azt sem látja, hogy a *szókenet* valamilyen hivatalt jelenthet, hanem értelmező parafrázissal fordít: Abiság *qáribá*, közel volt Dávidhoz – visszaadva ezzel viszont a participiális szerkezetet, tehát még hűséges is akart lenni az eredetihez a fordító. A *szókenet* szó azonban még egyszer előfordul a 4. versben, kiegészítve azzal, hogy Abiság e minőségében szolgálta (*watt^esár^etéhú*) Dávidot.

וּתְשִׁימֵיֶשׁ קָדָם מַלְכָּא וּתְהִי לִיהּ קָרִיבָא וּתְשִׁכּוּב לְוֹתָךְ 1,2

קָרִיבָא וּמְשִׁמָּשָׂא לִיהּ וּמַלְכָּא לֹא יִדְעָה: 1,4

Ismét *qáribá* a szó fordítása, de a szolgálat kifejezésre már a *masm^esá* szót olvassuk – értő fül rögtön kihallja itt a nap (*semes*) szó gyökereit. Ezzel együtt: arámul ez a szó tényleg azt jelenti, hogy szolgálni valakinek, s a Naphoz semmi köze⁵ – de a palesztin arámban bizony jelenthet szexuális cselekedetet is. Véletlen, vagy szándékos az arám fordítás áthallása? Soha nem tudjuk meg – annyi bizonyos, hogy a Pesittá is ezzel a gyökérrel adja vissza azt, ahogy Abiság Dávidnak szolgált, hasonló értelemmel – ott talán ilyen áthallás már nem fedezhető föl!

Ideje számot adni arról, amit a címben fölített kérdésünk rejtett: ki volt Abiság? Sajnos azonban pontos választ adni nem tudunk a kérdésre – és lehet, hogy örök rejtély marad ez a személy számunkra! Még abban sem lehetünk teljesen bizonyosak, hogy tényleg élt ilyen személy – amint láttuk, az 1Kir 1–2 legrégebbi szövegállományában nem szerepel, hanem csak a szekunder, sőt terciér kiegészítésekben fordul elő. Személyét egészen nyilvánvalóan azért iktatták be, hogy Salamon felelősségét a trónutódlás történetében minimalizálják, s az elaggott Dávid tehetetlenségével magyarázzák a véres eseményeket. Ez azonban, ahogy láttuk, nem felel meg a valóságnak. – Mindez azonban még csak oly értelemben sem eredmény, hogy azt mondhatnánk: biztosan nem élt ilyen személy! Egyrészt későbbi dokumentum is tartalmazhat történeti adatot, másrészt Abiság személye Adónijjá halálában is döntő szerepet játszik. Itt is azt kell mondjuk: ha Abiság tényleg Dávid legfiatalabb felesége volt, akkor menthető Salamon halálítélete, hiszen tényleg a trónra is jogot formált az, aki őt feleségül akarta venni Dávid halála után. Ezért jelenik meg a *szókenet* szó az 1Kir 1–2-ben; jelenléte azonban inkább kétértelmű, semmint bizonyos!

A szöveghagyományozás mindazáltal értékes hozzájárulást ad a dolgok megértéséhez: a legrégebbi görög szöveg 2. versében hiányzó megjegyzés és a *szókenet* szó talán az 1Kir 2,13k. hatására később kerülhetett a szövegbe – ez megerősíti az irodalomkritikai analízist. A fordítások bizonyossága pedig azt mondja, hogy valóban játék folyt a szó értelmezésének kétértelműsége körül. Vajon csak egy szolgál, vagy Dávid hitvese? A LXX tovább folytatja a kétértelműség és sugalmazás hagyományát, és ehhez a hagyományhoz csatlakozik a Vulgata

⁵ Szolgálni értelemmel ez az ige előfordul a bibliai arámban is: Dán 7,10. Hogy a Nap és a szolgálat hogyan viszonyul egymáshoz, arról persze lehet elmélkedni: hogy talán esetleg a Nap imádta jelentette volna a (szent) szolgálatot. Az ilyen magyarázatokkal azonban szerencsés óvatosságnak lennünk; maradjunk abban, hogy a szavaknak inkább „használatuk”, mint „jelentésük” van.

is. Úgy tűnik, a palesztin Targum is ezt a kétértelműséget sugallja, s fordítását később a Pesitta veszi át. Összességében azt mondhatjuk: azért nem tudjuk a választ, mert a szöveg és a szöveg-hagyományozás itt szándékosan hagyja nyitva a kérdést.

Címben fölített kérdésünket tehát nem tudtuk megválaszolni, viszont áttekintésünk mégsem volt eredménytelen. Egyrészt az is tudományos eredmény, ha biztonsággal kimondhatjuk: a szöveg szerzőjének eredeti szándéka éppenséggel a kétértelműség volt.⁶ Másrészt (és ez talán még fontosabb) meggyőződhattünk róla, hogy az ókori fordítók milyen értékes munkát végeztek, hiszen pontosan követték az eredetit – oly mértékig, hogy még a kétértelműséget is sikerült lefordítaniuk. Ha valaki csak egy kicsit is foglalkozott fordításokkal, az pontosan tudja, hogy ez milyen bravúrnak tekinthető!

Karasszon István

⁶ Jegyezzük meg, hogy mennyire elbizonytalanító lehet, amikor konkrét kérdéssel közelítünk egy szó értelméhez, s hosszas vizsgálat után sem tudjuk megmondani, mi a helyes értelem: vajon tényleg elfogadható feltételezés, hogy szándékosan hagyta nyitva a szerző éppen azt a kérdést, amit mi döntőnek véltünk? Ebben az elbizonytalanító érzésünkben azonban segítséget is kaphatunk: nem először történik a Dávid történetében, hogy valamit *szándékosan* nyitva hagy a szerző, s rábízta az olvasó fantáziájára a történet végleges lezárását. Ráadásul ismét egy olyan történetet látunk a 2Sám 11-ben, ahol Dávid és egy nő, jelesül Betsabé a szereplő, s nehezen tudjuk eldönteni (vagy talán egyáltalán nem), hogy az illegitim kapcsolatnak ki a kezdeményezője. W. Dietrich ki meri mondani, hogy itt is a szerző szándékosan tart bizonytalanságban bennünket: *Die frühe Königszeit. 10. Jahrhundert v. Chr.*, Biblische Enzyklopädie 3, Stuttgart/Berlin/Köln: Kohlhammer, 1997, 72. „Die Erzählung ist sicher bewußt so sparsam gehalten, läßt so viele Lücken, daß wir Lesenden fast gezwungen sind, mit unserem Verstand und unserer Phantasie in die Freiräume einzudringen – und am Ende oft doch nicht wissen, wie wir uns zwischen den verschiedenen Deutungsmöglichkeiten entscheiden sollen. Wir behalten die letzte Verantwortung für unser Verständnis des geschilderten Geschehens und für die Folgerungen, die wir daraus ziehen.” – Úgy tűnik, Dávid életében az utolsó nő is hasonló bizonytalanságban tart bennünket!